

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В АГРАРНІЙ СФЕРІ

Проаналізовано вплив інституціонального середовища на формування загальних умов економічної системи та на ефективність функціонування економічних суб'єктів в межах ринку. Обґрунтовано роль нововведень у контексті сприяння поступальному розвитку малого підприємництва в галузі сільського господарства. Запропоновано заходи щодо ліпшення умов інституціонального середовища, які б забезпечили можливість використання інновацій як рушія економічного розвитку аграрної галузі.

Ключові слова: *мале підприємництво, інституціональне середовище, аграрна галузь, нововведення, розвиток, ефективність.*

Постановка проблеми. На сьогодні аграрна галузь економіки України характеризується наявністю низки нерозв'язаних проблем, які перешкоджають її успішному розвитку як стратегічно важливої сфери національного господарства. У значній мірі ці проблеми зумовлені несприятливими умовами економічного середовища, у якому функціонують аграрні підприємства.

На нашу думку, загальні економічні умови в будь-якій галузі, в тому числі аграрній, у значній мірі залежать від поточного стану та якості інституціонального середовища, в межах якого здійснюються економічні відносини між суб'єктами ринку. Від особливостей інституціонального середовища в тій чи іншій мірі залежить ефективність функціонування та перспективи розвитку кожного окремо взятого господарюючого суб'єкта. Однак найбільш чутливі до впливу його умов малі підприємства, які, володіючи відносно невеликим обсягом фінансових ресурсів порівняно з крупними господарськими структурами, піддаються значній кількості ризиків та менш стійкі до впливу негативних явищ. У аграрній галузі до такої "зони підвищеного ризику" належать у першу чергу фермерські господарства як форма організації малого підприємництва.

Зважаючи на це, актуальний пошук шляхів мінімізації впливу негативних зовнішніх чинників на характер функціонування даної категорії економічних суб'єктів для забезпечення сприятливих умов розвитку малого підприємництва як важливого компонента повноцінно функціонуючого аграрного ринку. Вважаємо, що вагому роль у розв'язанні даної проблеми повинен посідати аналіз інституціонального середовища аграрного сектора економіки та характеру його впливу на функціонування господарюючих суб'єктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями інституціонального середовища і його впливу на функціонування і розвиток економічних суб'єктів та економічної системи в цілому займалися видатні американські теоретики інституціоналізму Д. Норт, О. Вільямсон, авторитетні українські та російські дослідники в галузі інституціональної теорії С. Архієреєв, Р. Пустовійт, Р. Капелюшніков, А. Шастітко та ін. [1; 2; 3].

У дослідженні закономірностей і якісних характеристик економічного розвитку хочемо відзначити внесок австрійського економіста Й. Шумпетера [4]. Учений приділив багато уваги вивченню внутрішніх рушійних сил економічної системи, завдяки яким відбувається порушення рівноваги і зміна стану економіки, що актуально і в наші дні.

У статті ми провели синтез поглядів Шумпетера та теоретичних досягнень у галузі інституціональної теорії для з'ясування залежності розвитку економічних суб'єктів та економічної системи в цілому від особливостей впливу зовнішнього середовища, зокрема його інституціональної складової.

Мета роботи. Метою цієї статті є дослідити інституціональні аспекти розвитку малого підприємництва у аграрній сфері. Об'єктом дослідження є малі підприємства аграрної галузі економіки України, предметом - особливості їх функціонування та розвитку в умовах економічного середовища, що склалися в конкретний момент часу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як було зазначено, умови економічного середовища, в якому відбувається ділова активність господарюючих суб'єктів, у великій мірі визначаються наявністю, рівнем розвитку та особливостями функціонування інститутів. Сукупність державних і недержавних інститутів

формує інституціональне середовище, стан і якість якого є одними з визначальних чинників ефективності взаємодії господарюючих суб'єктів у межах економічної системи та наявності у них передумов для успішного розвитку.

Вплив інституціонального середовища на функціонування економічних суб'єктів породжує поняття інституціонального забезпечення. Учені [5] виділяють інституціональне забезпечення підприємств у вигляді мікроінституцій (технологічна підготовка виробництва, організація виробництва, підготовка кадрів, планування, організація оплати праці та ін.) та макроінституцій (державні законодавчі акти, наукові та науково-дослідні установи, торгові партнери, банки, інвестори тощо).

Аналізуючи інституціональне забезпечення аграрних підприємств, неважливо побачити, що крупні організаційні форми (АТ, агрохолдинги і т. п.) є відносно стійкими до змінних умов економічного середовища за рахунок концентрації значного обсягу фінансових ресурсів, який дає їм додатковий "запас міцності", і володіють можливостями забезпечення розвитку навіть у випадку впливу негативних зовнішніх чинників.

Мале підприємництво (зокрема, фермерські господарства) у галузі сільського господарства володіє меншими можливостями до балансування, ніж великі підприємства, мало захищене від несприятливого зовнішнього впливу. Тому у цій сфері ситуація супроводжується кризовими та застійними явищами, низькими

темпами розширеного відтворення та іншими подібними процесами.

Відсутність передумов для активного розвитку малого підприємництва, на наш погляд, першочергово пов'язана з відсутністю сприятливих інституціональних умов для ефективного функціонування господарюючих суб'єктів у виробничому, організаційному, маркетинговому та інших аспектах.

Адже, згідно з теорією економічного розвитку Шумпетера, господарська система суспільства в цілому чи окремі складові цієї системи можуть вважатися такими, що розвиваються лише тоді, коли характеризуються впровадженням нововведень, якісними змінами, що призводять до вдосконалення існуючих елементів суспільного виробництва [4]. Збільшення кількісних показників результативності функціонування підприємств, наприклад, зростання рівня прибутку за рахунок залучення додаткового обсягу чинників виробництва, вчений називав ростом. Фактично Шумпетер наголошував на пріоритетності інтенсивного розвитку порівняно з екстенсивним, що є справедливим для сучасності.

З метою дослідження особливостей розвитку малого підприємництва в аграрній сфері із використанням історичного та логічного методів проаналізуємо динаміку створення і результати функціонування фермерських господарств України від часу переходу на ринковий тип господарювання і до сьогодні.

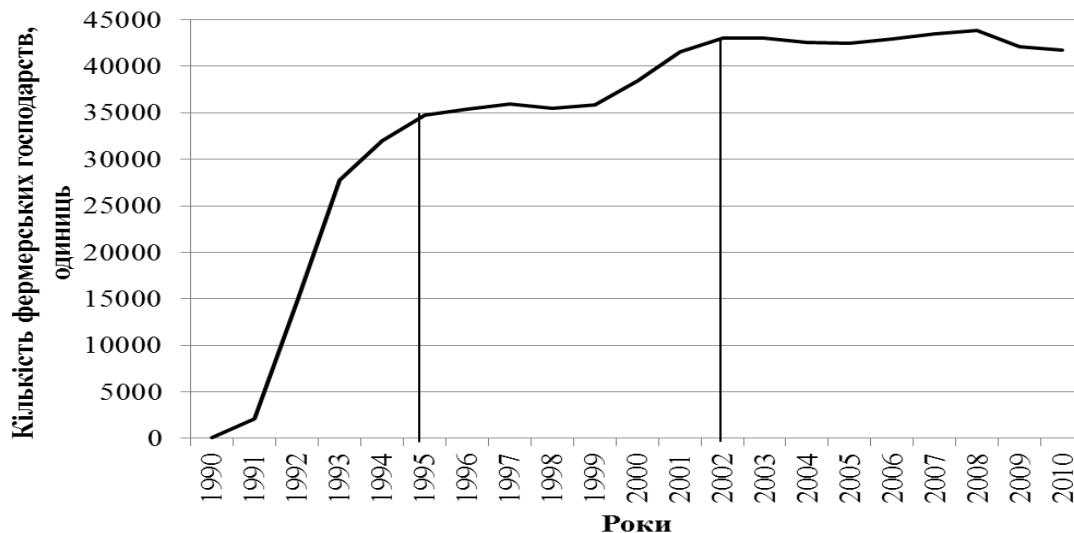

Рис. 1. Динаміка кількості фермерських господарств в Україні протягом 1990-2010 рр.

За даними Держкомстату (рис. 1), у період з 1990 до 1995 рр. відбувалося активне зростання кількості фермерських господарств, що пов'язано із трансформацією власності та виникненням нових економічних укладів, у межах яких суб'єкти реорганізованого соціалістичного господарства, а також нові учасники ринку прагнули знайти своє місце.

Протягом 1996-2002 рр. зростання кількості підприємств відбувалося по-вільнішими темпами, а починаючи з 2003 р. кількість фермерських господарств стабілізувалася на рівні 40-45 тис. одиниць. Уповільнення темпів збільшення кількості господарюючих суб'єктів пов'язана з поступовим наростанням кризових явищ у сфері малого підприємництва в галузі сільського господарства.

Тепер проаналізуємо цю ситуацію з точки зору зміни чинників економічного середовища, які впливали на стан і поведінку господарюючих суб'єктів. Якщо виходити з того, що інновації, за Шумпетером, призводять до порушення рівноваги економічної системи і є причиною існування циклічності економічного розвитку, можемо судити, що широке впровадження інновацій у господарське життя є початком нового циклу.

Впродовж першого із виділених нами періодів розвитку фермерських господарств зазначені форми господарювання створювались на основі матеріально-технічної бази, яка в достатньо хорошому стані перейшла у приватну власність від реорганізованих колективних господарств. У аграрній сфері відбувалося пристосування до нових, ринкових умов, формувались і розвивалися методи ведення бізнесу, відбувалося утворення та становлення інститутів, притаманних ринковій системі господарювання.

Згідно з поглядами Й. Шумпетера, становлення нових організаційних форм господарювання виконує роль інновацій, тому про перший етап розвитку фермерських господарств можемо судити як про період масштабних організаційних нововведень у сфері виробництва та їх інституціоналізацію. Вважаємо, що він являє собою початок відповідного циклу економічного розвитку у сфері малого бізнесу аграрної галузі економіки.

Протягом другого періоду господарська діяльність почала набирати усталеного характеру, матриця основних ринкових інститутів та її носії - організаційно-правові форми як інституції були сформовані, відбувалось їх подальше вдосконалення. Однак в основному у сфері підприємництва не відбулося оновлення фермерськими господарствами матеріально-технічної бази та технології виробничих процесів, продовжилося використання існуючих потужностей. Економічна ситуація у сфері малого

підприємництва погіршилась, про що свідчить уповільнення темпів зростання кількості фермерських господарств, у тому числі через зниження привабливості цього виду діяльності.

Розглядаючи цю ситуацію крізь призму теорії економічного розвитку, вважаємо, що такий стан речей спричинений відсутністю важливого компонента нововведень, який був присутній на попередньому етапі - нововведень у виробництві. Висловлюємо думку, що у цей період економічний цикл у сфері малого підприємництва перейшов у фазу помірною зростання.

На сьогодні спостерігаємо в основному просте відтворення малих аграрних підприємств з мінімальним рівнем прибутку. Співставлення динаміки зростання кількості фермерських господарств (рис. 1) із показниками обсягу виробництва ними сільськогосподарської продукції (рис. 2) показує, що на фоні незначного коливання кількості господарюючих суб'єктів відбувається нарощення обсягів виробництва. Зважаючи на відсутність нововведень у виробництві та якісних змін інституціонального забезпечення малого підприємництва в аграрній галузі, на третьому етапі можемо судити про перехід сфери малого підприємництва із фази розвитку у фазу росту (за Шумпетером), за якої не відбувається якісних змін показників функціонування економічних суб'єктів, а спостерігається лише їх кількісний приріст. Затяжний характер кризових явищ і тенденція до зменшення загальної кількості фермерських господарств у останні роки, на нашу думку, можуть свідчити про початок фази спаду економічного циклу у сфері малого підприємництва аграрної галузі.

Виходячи з вищесказаного, вважаємо, що перехід на новий виток економічного розвитку потребує своєрідного "поштовху", і цим "поштовхом" повинні стати нововведення. Вони, на нашу думку, не обмежуються матеріально-технічною базою. Інновації повинні також реалізовуватися в плані змін і вдосконалення умов економічного середовища, зокрема інституціональної складової економічної системи, та покращення організації виробництва.

Стимулюючим фактором реалізації нововведень є недостатній розвиток інститутів макrorівня, що покликані сприяти поліпшенню умов функціонування аграрних підприємств в умовах невизначеності - агроторгових домів, аграрних дорадчих служб тощо. Це особливо актуально для малих підприємств, інституціональне забезпечення яких за рахунок мікроінституцій (внутрішнє) на порядок нижче, ніж у підприємств крупних організаційних форм.

Оскільки ці компоненти інституціонального середовища мають своєю метою сприяти

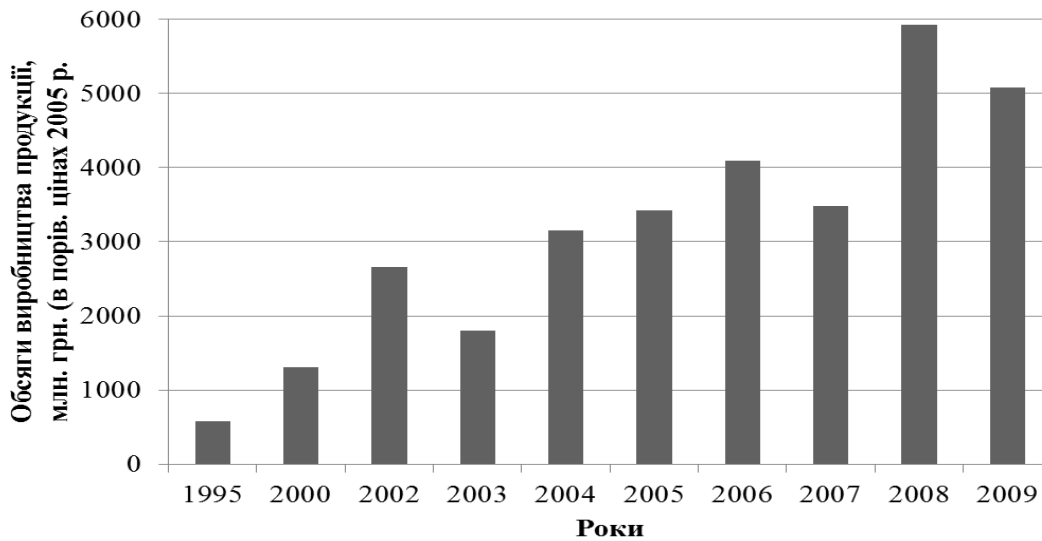

Рис. 2. Обсяги виробництва сільськогосподарської продукції фермерськими господарствами України

підвищенню ефективності функціонування економічних суб'єктів, розширення і вдосконалення їхньої діяльності могло б суттєво знизити рівень трансакційних витрат, пов'язаних із взаємодією підприємств із зовнішнім середовищем. Економія за рахунок зниження трансакційних витрат може послужити джерелом формування грошових коштів на розробку і впровадження інновацій у виробництво та управління в малих сільськогосподарських підприємствах.

Крім того, аналізуючи інституціональне забезпечення малого підприємництва на макрорівні, варто звернути увагу на проблеми реалізації державних програм підтримки і розвитку сільського господарства (наприклад, виділення коштів на модернізацію й оновлення матеріально-технічної бази, закупівлю ви-сокоякісних сортів насіння та порід тварин тощо). Явища корупції та функціонування тіньових схем перерозподілу цільових бюджетних коштів сприяють тому, що для отримання коштів за певною програмою сільськогосподарським підприємствам, у тому числі малим, потрібно здійснити певні неофіційні витрати трансакційного характеру.

Отже, рушій економічного розвитку - нововведення - стримуються недосконалим інституціональним середовищем, яке викликає високі трансакційні витрати на реалізацію цих нововведень, унеможливаючи їх здійснення. Тому боротьба з корупцією та реалізація заходів по виведенню економіки з тіні має важливе значення для створення інституціональних передумов застосування інноваційного підходу у розвитку малого підприємництва в сільському господарстві.

Підсумовуючи, додамо, що у наших попередніх публікаціях [6] ми наголошували на взаємозв'язку циклічності розвитку економіки зі станом інституціонального середовища, що проявляється у рівні та характері здійснення трансакційних витрат економічних суб'єктів. Тому вдосконалення інституціонального середовища, на нашу думку, є ефективним заходом стабілізації економічної ситуації, попередження кризових явищ і забезпечення поступального розвитку малого підприємництва в аграрній галузі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, розвиток малого підприємництва у аграрній галузі можливий за наявності двох важливих складових: технічних, технологічних, організаційних та інших нововведень у сфері матеріального виробництва і безперервного вдосконалення інституціонального забезпечення даного процесу на різних рівнях економіки.

Недосконале інституціональне середовище є одним з визначальних факторів, які перешкоджають розвитку малого підприємництва в аграрній сфері. Воно ускладнює умови функціонування господарюючих суб'єктів у межах ринку і стримує реалізацію нововведень у сільськогосподарському виробництві.

Удосконалення інституціонального середовища функціонування малих підприємств у аграрному секторі повинне полягати у заходах, направлених на зниження рівня трансакційних витрат господарюючих суб'єктів і полегшення вибору ними стратегії і тактики поведінки на ринку в умовах невизначеності. Тому необхідна детальна, науково обґрунтована розробка таких заходів як

засобу забезпечення нової якості розвитку аграрної галузі економіки. У вирішенні цих питань вагоме значення має використання наукового доробку видатного теоретика, чий погляд значно випередили свій час - Й. Шумпетера.

Список літератури

1. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт. - К. : Ос-нови, 2000. - 198 с.
2. Вільямсон О. Економічні інституції капіталізму: фірми, маркетинг, укладання контрактів / О. Вільямсон. - К. : АртЕк, 2001. - 472 с.
3. Пустовіт Р. Ф. Інституціональна специфіка досліджень внутрішньофірмових відносин "принципал - агент" / Р. Ф. Пустовіт // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. - До-нецьк : ДонНТУ, 2005. - Вип. 89-2. - С. 14-21.
4. Шумпетер Й. Теорія економічного розвитку / Й. Шумпетер. - М. : Прогрес, 1982. - 401 с.
5. Коваленко О. В. Інституціональне забезпечення розвитку сільських цегельних підприємств [Електронний ресурс] / О. В. Коваленко // AgroInКом. - 2010. - Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Chem_Biol/Agroin/2010_10-12/KOVALENKO.pdf
6. Тymoфіїв С. В. Трансакційні издержки, економічні цикли и ефективність економіки / С. В. Тymoфіїв // Організаційно-правові аспекти інноваційного розвитку АПК : збірник наукових трудов. - Горькі-Щецин : Белорусская государственная сельскохозяйственная академия, Западнопоморский технологический университет в Щецине, 2010. - С. 109-111.

Аннотация

Сергей Тymoфеев

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В АГРАРНОЙ ОТРАСЛИ

Проанализировано влияние институциональной среды на формирование общих условий экономической системы и на эффективность функционирования экономических субъектов в пределах рынка. Обоснована роль нововведений в контексте содействия поступательному развитию малого предпринимательства в отрасли сельского хозяйства. Предложены мероприятия относительно улучшения условий институциональной среды, которые бы обеспечили возможность использования инноваций как движителя экономического развития аграрной отрасли.

Ключевые слова: малое предпринимательство, институциональная среда, аграрная отрасль, нововведение, развитие, эффективность.

Summary

Sergey Tymofiyiv

THE INSTITUTIONAL ASPECTS OF THE SMALL ENTERPRISE DEVELOPMENT IN THE AGRARIAN BRANCH

The institutional environment influence on the economic conditions forming and on the efficiency of economic agents' functioning is analyzed in this article. The part of innovations in the context of facilitation the small enterprise development in the agrarian branch is grounded. There are proposed the measures of improvement of institutional environment conditions. This measures could provide the possibility of using innovations as the engine of the agrarian branch economic development

Key words: small enterprise, institutional environment, agrarian branch, innovation, development, efficiency.